

Tomasz BABNIS

Uniwersytet Jagielloński

 <https://orcid.org/0000-0001-5869-0145>

HISZPAŃSKIE KORZENIE RODU TEODOZJUSZA W POEZJI KLAUDIANA

SPANISH ROOTS OF THE THEODOSIAN DYNASTY IN THE POETRY OF CLAUDIAN

Theodosius the Great was one of the great Romans of Iberian origin. The poetry of Claudian, the court poet of his son, Honorius, is full of praise for the Theodosian dynasty, hence one can find there also references to Spain as the cradle of the ruling house. The poet praised not only the emperors, but also referred to other members of the dynasty, in particular to Serena, Theodosius' adoptive daughter and Stilicho's wife. The commendation of the honorand's country of origin was an important part of ancient panegyrics and Claudian mentioned Spain several times in this context. Such references are rather vague and general, frequently touching the aquatic environment an only once, in *Laus Serenae*, make up a longer passage belonging to the subgenre of *laudes*. The poet underlined also the relation (suggesting the fictive genealogy) between the Theodosian dynasty and the earlier emperors of Iberian origin, i.e. Trajan and Hadrian. By dint of the aforementioned passages Claudian tried to strengthen the position of Theodosians, to date known rather from their activities in the East, and to emphasize their connections with the Western Empire.

Keywords: Claudian, Roman Spain, Theodosian dynasty, Serena

Słowa kluczowe: Klaudian, Hiszpania rzymska, dynastia teodozjańska, Serena

Pisząc o wybitnych postaciach świata rzymskiego pochodzących z Hiszpanii, badacze starożytności stosunkowo rzadko wymieniają ostatniego władcę niepodzielnego Imperium Romanum, Teodozjusza I Wielkiego (pan. 379–395). Cesarz ten wiązany jest bowiem raczej ze wschodnią częścią państwa, w której spędził większą część swych rządów, względnie z Italią, gdzie dwukrotnie (388 i 394) interweniował przeciw uzurpatorom i gdzie zmarł. Tymczasem wywodził się on z położonej w północno-zachodniej części Półwyspu Iberyjskiego Gallecji

(ob. hiszpańska Galicja), dokładniej zaś z miejscowości Kauka, co potwierdzają choćby świadectwa dwóch V-wiecznych historyków (Zos. IV 24, 4; Hyd. 2). Pewne wzmianki na temat iberyjskich korzeni Teodozjusza pojawiają się też w twórczości Klaudiana, wybitnego poety dworskiego, aktywnego w latach 395–404 w Italii (najważniejsze prace: Cameron 1970; Döpp 1980; Schindler 2009; Guipponi-Gineste 2010; Ware 2012; Coombe 2018).

Italska kariera Klaudiusza Klaudiana, wywodzącego się z Egiptu (Babnis 2021) późnoantycznego poety łacińskiego, rozpoczęła się 1 stycznia 395 r., gdy wygłosił w Mediolanie panegiryk ku czci obejmujących wówczas konsulat braci Anicjuszów, Probinusa i Olibriusza. Byli to ostatni konsulowie wyznaczeni przez Teodozjusza I, który jeszcze w tym samym miesiącu niespodziewanie zmarł. Młody poeta został wówczas dostrzeżony przez dwór cesarski i w kolejnych latach miał okazję tworzyć na potrzeby cesarza Honoriusza oraz jego potężnego wodza (a od 398 r. także teścia) Stylichona. Do 404 r., gdy napisał swój ostatni dający się zadatować panegiryk (z okazji VI konsulatu Honoriusza), swoimi utworami wspierał politykę dworu zachodniorzymskiego i plany Stylichona zmierzające do objęcia kontrolą nie tylko Honoriusza, lecz także drugiego z synów Teodozjusza, władającego w Konstantynopolu Arkadiusza. Nie był jednak Klaudian wyłącznie „ministrem propagandy” (por. Cameron 1970: 30–92; Döpp 1980: 8–23; Coombe 2018: 30–32; Petry 2018: 57–58): jego twórczość wyróżnia się także poziomem artystycznym (wyjątkowym, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę jego wschodnie pochodzenie!), niezwykłą syntezą poezji i retorycznych zasad panegiryku czy inwektywy, ponadto zaś jego utwory mają dużą wartość jako źródła historyczne. Chociaż czas uchwytej źródłowo aktywności poetyckiej Klaudiana tylko w minimalnym stopniu pokrywa się z okresem rządów Teodozjusza, figura tego władcy, pierwszego panującego z tej dynastii, odgrywa niebagatelną rolę w jego dziełach.

Rodzina Teodozjusza wywodziła się z hiszpańskiej arystokracji prowincjonalnej (Matthews 1975). Warstwa ta stosunkowo wcześniej (znacznie wcześniej niż bardziej tradycjonalistyczna arystokracja italska) przyjęła chrześcijaństwo nicejskie i wykazywała się gorliwością w przyjętej wierze (Matthews 1975: 146–172; zob. McLynn 2005). O tym, że przodkowie Teodozjusza nie odgrywali istotniejszej roli politycznej świadczy fakt, że rodzina doszła do większego znaczenia dopiero wraz z ojcem cesarza, Teodozjuszem Starszym (o dziadku cesarza wiemy tylko, że nazywał się Juliusz Honoriusz), jednym z najważniejszych dowódców u boku Walentyniana I. Wsławił się on sukcesami w Brytanii, Galii, regionach naddunajskich oraz Afryce, gdzie stłumił groźną rewoltę Firmusa – wydarzenia te udokumentowane są dość szczegółowo w dziele Ammiana Marcellina¹. Gdy Walentynian zmarł w 375 r., Teodozjusz Starszy został w nie

¹ Zaginięcie początkowych trzynastu ksiąg dzieła Ammiana Marcellina, obejmujących lata 96–352, sprawia, że nie znamy początków kariery Teodozjusza Starszego (uchwyty źródłowo jest od 366 r., choć możliwe, że historyk z Antiochii wspominał o nim wcześniej w swym dziele). Datę

do końca jasnych okolicznościach aresztowany i ścięty w Kartaginie (Demandt 1969; Kelly 2013).

Śmierć ojca zahamowała dobrze dotąd rozwijającą się karierę wojskową przyszłego cesarza, który wycofał się do swoich hiszpańskich posiadłości, gdzie spędził trzy lata, wiodąc żywot prowincjonalnego arystokraty. Fakt, że jego życie nie było zagrożone, a majątek nie został skonfiskowany, można najpewniej tłumaczyć poparciem, jakim cieszył się wśród arystokracji iberorzymskiej. Najpewniej w tym właśnie czasie Teodozjusz poślubił Aelię Flaccillę (Busch 2015: 25–34), również wywodzącą się z Hiszpanii (Claud. *Laus Serenae* 69), która urodziła mu trójkę dzieci: synów Arkadiusza i Honoriusza, przyszłych cesarzy, oraz córkę Aelię Pulcherię, zmarłą w niemowlęctwie. Arkadiusz urodził się jeszcze w Hiszpanii, w 377 r. Gdy latem 378 r. armia rzymska pod wodzą Walensa została rozbita przez Gotów pod Adrianopolem, do Teodozjusza przybyło poselstwo od cesarza Gracjana: władca (*nota bene* odpowiedzialny za śmierć jego ojca) kazał mu wówczas przybyć do bałkańskiego Sirmium, by objął tam dowództwo nad armiami Wschodu i podjął się obrony Bałkanów przed najeźdźcami. W początkach 379 r. Teodozjusz został przez Gracjana ogłoszony w Sirmium augustem. Jako cesarz miał już nigdy nie odwiedzić rodzinnej Hiszpanii, a również jego potomkowie władający imperium związali się z położonymi dalej na wschód regionami państwa (McLynn 2005: 88–100; Williams, Friell 2016: 27–30).

Pierwszy z odnoszących się do Hiszpanii jako do kolebki rodu teodozjańskiego passusów w poezji Klaudiana zawarty jest w panegiryku wygłoszonym 1 stycznia 398 r. z okazji IV konsulatu Honoriusza (MacCormack 1976; Schindler 2009; Gillett 2012)². Honoriusz był w owym czasie niespełna 14-letnim chłopcem i brakowało mu rzeczywistych osiągnięć, za które poeta mógłby go zasadnie sławić³. Z tego też powodu, w utworze obszerny jest segment przez teoretyków gatunku – a Klaudian był świetnie z retoryką obeznany – określane jako γένος, czyli pochodzenie (Ware 2012: 23). W tej części panegiryku autorzy zwykli wysławiać przodków swoich bohaterów i tak właśnie jest w tym wypadku. Sekcja ta zajmuje w utworze wersy 18-121 i podzielić ją można na pochwałę Teodozjusza Starszego (w. 18-40) oraz Teodozjusza I Wielkiego (w. 40-121), a więc dziadka

narodzin jego syna, przyszłego władcy, ustala się za Polemieszem Sylwiuszem na 346 lub 347 r., nie sposób jednak zestawiać tej daty z początkami jego kariery wojskowej.

² Niezwykle istotne dla genezy późnoantycznego panegiryku było z jednej strony oddziaływanie silnie skodyfikowanej retoryki greckiej, z drugiej zaś specyficznie łacińskie tradycje takich gatunków jak *laudatio funebris* czy *gratiarum actio*. Znamienną paralelę dla panegiryków Klaudiana (i jego naśladowców: Merobaudesa i Sydoniusza) stanowi zbiór *Panegyrici Latini*, w którego skład wchodzi także pochwała Teodozjusza I z 389 r., napisana przez Pacatusa Drepaniusa (być może edytora tego zbioru).

³ Przyszłość miała pokazać, że i później Honoriusz nie zasłynął większymi osiągnięciami, por. McEvoy 2013: 135–220; Doyle 2019 (druga z tych prac jest próbą pewnej rehabilitacji tego władcy).

i ojca młodego cesarza. Otwarcie tego segmentu zawiera właśnie nawiązanie do hiszpańskiego pochodzenia rodu:

haud indigna coli nec nuper cognita Marti
Vl pia progenies et quae diademata mundo
 sparsit **Hibera domus**. nec tantam uilior unda
 promeruit gentis seriem: cunabula fouit
Oceanus; terrae dominos pelagique futuros
 immenso decuit **rerum de principe** nasci.
 (Claud. *IV Cons.* 18-23)

Rozpoczynając pochwałę dynastii, Klaudian ukazał jej chwałę oraz hiszpańskie korzenie: *Hibera domus* (w. 20). Takie określenie jest wyraźnym zasygnalizowaniem silnie odczuwanego związku między rodem a krainą, z której się on wywodzi (por. nowożytnie nazywane Habsburgów domem austriackim). Wątek ten zostaje jeszcze dodatkowo rozszerzony przez zwrócenie uwagi na koligacje z cesarzem Trajanem (pan. 98–117), który również wywodził się z tego regionu: w słowach *Vl pia progenies* (w. 19) zasugerowana zostaje przez poetę pewna ciągłość, czy może wręcz wprost pokrewieństwo między nową dynastią a Trajanem (por. Tournier 2016: 5–14)⁴. Dzięki takiemu porównaniu na Teodozjusza przesunięte zostały sława i wojskowe talenty, jakimi cieszył się jego słynny poprzednik. W ten sposób zalety te przypisano w pewnym sensie Hiszpanom w ogóle, a ich dziedziczny charakter pozwala mieć nadzieję na to, że objawią się one również w młodym Honoriuszu.

Nie bez znaczenia wydaje się też podkreślenie mnogości diademów (*diademata mundo / sparsit*, w. 19-20): ukazuje ono trwałość dynastii oraz jej potęgę wynikającą z wielkości terytorium na którym panuje, w końcu pod ich władzą znalazło się całe Imperium Romanum od Atlantyku po Eufrat. Klaudian sięgnął też po wątek geograficzny w postaci nawiązania do Oceanu, wyznaczającego kraniec świata (dzięki temu Hiszpania staje się uosobieniem najdalszego zachodu), ale też symbolizującego całą naturę, która uznaje władzę Honoriusza. Ocean przynosi też jednak odwołanie do mitologii, tj. do Okeanosa jako praojca wszelkiego życia na ziemi i w ten sposób wspaniałe mitologiczne pochodzenie pomnaża jeszcze chwałę dynastii teodozjańskiej⁵, przy czym zarówno wywodzenie pochodzenia od Trajana, jak i od bóstwa jest przykładem dość daleko idącej retorycznej amplifikacji (Lehner 1984: 21–23).

⁴ Poeta sięgnął tu po motyw znany też z innych ówczesnych źródeł: o takim powiązaniu wspominają ogólnikowo różni autorzy, przy czym niektórzy ewidentnie przesadzają: Marcellinus Komes (Marc. Com. 379.1) w swojej kronice podaje jako miejsce jego narodzin Italikę w Betyce, czyli to samo miejsce, w którym urodził się Trajan, a Temistiusz (*Or.* XVI 205a) nazywa nawet Trajana przodkiem Teodozjusza, choć wiadomo, że starszy z władców nie miał w ogóle dzieci.

⁵ Sięgając po tego rodzaju mitologiczne parantele, Klaudian wpisuje się w bardzo stary, sięgający jeszcze Grecji archaicznej schemat sławienia adresata utworu przez przypisanie mu pokrewieństwa z bogami, czego znakomitym przykładem są *epinikia* Pindara.

Drugie z nawiązań do interesującej nas tematyki zawarte jest w dalszej części tego panegiryku, w segmencie ἀνατροπή, opisie narodzin, dzieciństwa i wychowania bohatera. Poeta powrócił tu do hiszpańskiego pochodzenia rodu, zestawiając je jednak z faktem narodzin samego Honoriusza w Konstantynopolu (w 384 r.)⁶. Hiszpania i Bosfor, czyli metonimicznie Zachód i Wschód, rywalizują ze sobą o tak wspaniałego władcę, gdyż w pewnym sensie przynależy on do obu tych światów:

Hispania patrem

auriferis eduxit aquis, te gaudet alumno
 Bosphoros. *Hesperio de limine surgit origo,*
 sed nutrix Aurora tibi; pro pignore tanto
 certatur, geminus ciuem te uindicat axis.
 (Claud. *IV Cons.* 127-131)

Obie części świata roszczą sobie pretensje do Honoriusza, przez co podkreślona zostaje powszechność jego rządów nad całym globem symbolizowanym przez punkty skrajne. Ta myśl zdaje się dodatkowo nieść pewien przekaz polityczny: w 398 r. stosunki między obydwoma częściami Cesarstwa były napięte (co poeta starał się ukryć, sugerując obraz *concordia fratrum*, por. Cameron 1970: 369; Pappas 2022: 112), co wynikało z niechęci rządców Wschodu do rozciągnięcia przez Stylichona „regencji” także na Arkadiusza. Wydaje się, że akcentowanie pierwszeństwa Hiszpanii (a więc Zachodu) jako kolebki rodu może być też odczytane jako zasugerowanie wyższości Cesarstwa Zachodniego nad Wschodnim, a więc jako poparcie wschodnich ambicji Stylichona, lecz także – jak sugeruje Jakob Lehner (1984: 43) – mogło mieć na celu silniejsze związanie młodego władcy oraz regenta z rządzoną przez nich zachodnią częścią państwa. W dalszych wersach (w. 132-138) Klaudian dodatkowo jeszcze uwypuklił wielkość Honoriusza, zestawiając jego sytuację ze znanymi z mitologii bóstwami, których pochodzeniem również szczyła się dwa miejsca⁷. O ile w poprzednim passusie z tego panegiryku posłużył się poeta odniesieniem do Oceanu, o tyle tutaj sięgnął po inne, silne w poezji asocjacje ze sferą wodną, mianowicie po wzmiankę o złotonośnej rzece Tag, będącej jedną z najczęstszych literackich skojarzeń z Hiszpanią: wprawdzie w wersach tych sama nazwa rzeki nie pada, niemniej przymiotnik *aurifer* pozwala na łatwą interpretację⁸. Dzięki takiemu nawiązaniu wprowadza

⁶ Paradoksalnie Arkadiusz, który urodził się jeszcze w Hiszpanii, miał rządzić na Wschodzie, a urodzony w Konstantynopolu Honoriusz – na Zachodzie. Istniała jednak polityczna potrzeba akcentowania zachodniego pochodzenia Honoriusza, stąd nie tylko wzmianki o jego hiszpańskich korzeniach, lecz także potraktowanie Rzymu jako „prawdziwej” jego ojczyzny z panegiryku z 404 r. (Claud. *VI Cons.* 1-76) – Ware 2012: 23, p. 32.

⁷ Dokładnie tym samym motywem, a nawet identycznymi przykładami Delos, Kreta i Teb, operuje w swoim panegiryku Pacatus (*Pan. Lat.* II 4,5).

⁸ Tag, najdłuższa rzeka Półwyspu Iberyjskiego, wpadająca do Oceanu Atlantyckiego, była w starożytności znana z pokładów złota i w tym charakterze była często wspominana przez poetów, w tym także przez Klaudiana (dziewięć wzmianek na temat tej rzeki, z czego siedem w kontekście

Klaudian aluzyjnie kwestię bogactwa, czyni to jednak w taki sposób, że nie budzi ona wątpliwości moralnych, gdyż bogactwo jest niejako „naturalnie” przypisane rodowi wraz z pochodzeniem, a w pewnym sensie wynika też z boskich paranteli. W ten sposób również Hiszpania zostaje ukazana jako kraina bogata, choć w sposób ogólnikowy.

Bardzo krótkie (aczkolwiek wyraźne i znamienne) jest przywołanie Hiszpanii w dalszej części tego panegiryku. Poeta posłużył się prozopopeją i wprowadził jako osobę mówiącą postać nieżyjącego już Teodozjusza Wielkiego, który udziela synowi długiego wykładu na temat rządzenia państwem (w. 212-418)⁹. Gdy chłopiec przerywa ojcu, pragnąc od razu wykazać się na wojnie, ten powstrzymuje go, każąc odczekać do właściwego momentu¹⁰. Padają wówczas słowa: *animosa tuas ut Gallia leges / audiat et **nostros** aequus modereris **Hiberos*** (w. 392-393)¹¹. Hiszpanie zostają nazwani „naszymi”, co jest zrozumiałe w rozmowie dwóch przedstawicieli dynastii o iberijskich korzeniach, ale znamienne jest to, że zostają zestawieni z Galią, określoną pozytywnym epitetem *animosa*. Można to interpretować jako nawiązanie do pewnej wspólnoty elit hiszpańsko-galijskich, które popierały ród teodozjański i stanowiły jego zaplecze tak w polityce państwowej, jak i religijnej¹².

Jeszcze w tym samym roku Honoriusz poślubił córkę Stylichona i Sereny, Marię (por. Wasdin 2014; Busch 2015: 53–56). Z tej okazji Klaudian napisał nie tylko epitalamium, lecz także cztery *versus fescennini* (Horstmann 2004: 97–138). W drugim z tych krótkich utworów opisał poeta powszechną radość towarzyszącą temu małżeństwu, wymieniając kolejne części Imperium, które cieszą się z tego powodu (Wasdin 2014: 55):

procul audiant **Hiberi**,
fluit unde semen aulae,

jego zasobów szlachetnego kruszcu – por. Christiansen 1988: s.v. Tagus). Często Tag wspomniano razem z innymi złotonośnymi rzekami, np. Hermosem czy Paktolosem.

⁹ Typowe dla ówczesnej tradycji retorycznej rozważania na temat sprawowania władzy wykazują wyraźny wpływ panegiryku Pliniusza Młodszeo ku czci Trajana. Co ciekawe, duże podobieństwo do tej sekcji panegiryku Klaudiana wykazuje mowa *O królestwie* Synezyusza z Cyreny wygłoszona w Konstantynopolu w 400 r. przed cesarzem Arkadiuszem. Biorąc pod uwagę ówczesne stosunki między obydwoma częściami Cesarstwa, wydaje się niemal pewne, że obaj autorzy nie odnosili się do siebie wzajemnie, a jedynie bazowali na rozpowszechnionej wówczas tradycji, co dowodzi jej bardzo silnej konwencjonalizacji.

¹⁰ To też znamienne, gdyż skutkiem owego odłożenia w czasie podjęcia przez władcę aktywnej działalności było dalsze utrzymanie władzy w rękach potężnego Stylichona, patrona poety.

¹¹ Analogiczna myśl pojawia się we wcześniejszym panegiryku: *ille uetat rerumque tibi commendat habenas* (Claud. *III Cons.* 83), gdzie również Teodozjusz powstrzymuje chętnego do wojny, choć nazbyt jeszcze młodego syna.

¹² Podobna fraza pojawia się też w dalszej części utworu: *inlustri te prole Tagus, te Gallia doctis / ciuibus et toto stipauit Roma senatu* (w. 581-582). Znow symboliem Hiszpanii jest wspomniany już tutaj Tag.

ubi plena laurearum
 imperio feta domus
 uix numerat triumphos.

decorent uirecta **Baetin**,
Tagus intumescat auro,
generisque procreator
 sub uitreis **Oceanus**
 luxurietur antris
 (Claud. *Fesc.* 2, 21-25, 31-35)

W dwóch powyższych strofach Klaudian sięgnął po te same motywy, które pojawiły się już we wcześniejszych utworach. Ogólnikowo nazwał Hiszpanię kolebką rodu panującego (*fluit unde semen aulae*, w. 22), przy czym czasownik *fluere* przez swoją semantykę wskazuje tu nie tylko na pochodzenie, ale także na obfitość, ponownie podkreśloną przez frazę *uix numerat triumphos* (Fuoco 2013: 118–120). Następnie w entourage'u typowym dla procesji triumfalnej przedstawił poeta radość rzek: Tagu i Gwadalkiwiru, a także – ponownie – Oceanu nazwanego ojcem rodu (*generis procreator*, w. 33). Tag ponownie jest złotoñośny, a o Gwadalkiwirze (od którego łacińskiej nazwy *Baetis* wzięła się nazwa jednej z trzech części rzymskiej Hiszpanii: *Baetica*) mówi się tu tylko, że ma go ozdobić zieleń, kolejny przykład radości, jaką natura odczuwa z powodu sukcesów dynastii teodozjańskiej. Ponieważ we wcześniejszej partii utworu Klaudian wspomniał o rzekach Italii radujących się z cesarskiego małżeństwa przez taniec i śpiew (w. 11-20), wzmianka o rzekach hiszpańskich stanowi dla tamtego obrazu swego rodzaju dopełnienie, gdyż ich z kolei radość ma charakter bardziej „wizualny”: wyraża się w barwie i blasku (Fuoco 2013: 123). Można zatem stwierdzić, że w tym *versus fescenninus* Klaudian zastosował wykorzystane już wcześniej motywy, a dwie strofy utworu wydają się wariacją na temat już wspomnianych wątków na zasadzie *idem aliter*, poeta powrócił bowiem do wątków radości przyrody oraz piękna i bogactwa krainy będącej ojczyzną dynastii.

Również w związku z zaślubinami Honoriusza i Marii w 398 r. powstało wspomniane już epitalamium. W początkowej części utworu Klaudian przedstawia monolog pana młodego, który jak ofiara elegijnego *servitium amoris*, nie mogąc doczekać się dnia ślubu, zwraca się do matki Marii, Sereny (por. Frings 1975: 37–44; Busch 2015: 40–52; Pappas 2022). Poniższe wersy wypełnione są odniesieniami do splatających się relacji rodzinnych w łonie dynastii i przy tej właśnie okazji pojawia się odniesienie do hiszpańskiego pochodzenia:

o patruis germen, cui nominis heres
 successi, **sublime decus torrentis Hiberi**,
 stirpe soror, pietate parens, tibi creditus infans
 inque tuo creui gremio, partuque remoto
 tu potius Flaccilla mihi.
 (Claud. *Epith.* 39-43)

W długim zwrocie do Sereny¹³ określił ją poeta mianem ozdoby rwącego Ebro (*Hiberus*), kolejnej z wielkich rzek Półwyspu Iberyjskiego. Epitet *torrens* („rwący”) jest często używanym, konwencjonalnym określeniem rzek, nie niesie więc raczej ze sobą bardziej konkretnych skojarzeń (Frings 1975: *ad v.* 40), co pokazuje, że Tag stoi w „rankingu” hiszpańskich rzek wyżej niż Ebro, dysponując wyraźnym i jednoznacznym epitetem. Mimo to, przez wzgląd na podobieństwo do nazwy całej krainy i jej mieszkańców, może dobrze spełnić funkcję *pars pro toto* całej Hiszpanii. Przy okazji wspomniał tu Klaudian imię ojca Sereny, a brata cesarza Teodozjusza: Honoriusz. Można też odnieść wrażenie, że między młodym władcą a Sereną zaistniały wszystkie niemal możliwe związki pokrewieństwa i powinowactwa: jest ona bowiem jego kuzynką, przez adopcję siostrą, a wkrótce – dzięki ślubowi – zostanie jego teściową, a z w. 43 dowiadujemy się, że po śmierci Aelii Flaccilli (zmarłej w 386 r., gdy jej syn miał dwa lata) odgrywała przy nim rolę matki. Dodajmy, że Flaccilla, choć poeta – w tym miejscu – o tym nie wspomniał, również pochodziła z Hiszpanii, dzięki czemu *passus* ten zyskuje czytelną wymowę: miejsce jednej Hiszpanki, matki, zajęła druga, równie godna.

W panegiryku z okazji konsulatu Stylichona (400 r.) poeta uczynił wzmiankę nie tylko o przeszłości rodu teodozjańskiego, lecz także o jego przyszłości. W ks. II tego dzieła odwołał się do małżeństw między rodem Stylichona a dynastią (Stylichon – Serena, Maria – Honoriusz), które wplecione zostały w przemowę wygłoszoną przez personifikację Hiszpanii:

exiguumne putat, quod sic amplexus **Hiberam**
progeniem nostros inmoto iure nepotes
 sustinet, ut **patrium** commendet purpura **Baetin**,
 quod pulchro Mariae fecundat germine regnum,
 quod dominis speratur auus?
 (Claud. *Stil.* II 236-240)

Wprowadzona w ramach prozopopei postać podkreśla iberyjskie korzenie rodu: Serena zostaje określona mianem *Hibera* / *progenies*, z kolei w kontekście Honoriusza mówi się o „ojcowskim Gwadalkiwirze” (*patrius Baetis*), choć gwoli geograficznej ścisłości można by wskazać, że rzeka ta płynęła na południu półwyspu, podczas gdy Teodozjusz pochodził z jego północy, ponownie zatem hydro-nim jedynie symbolizuje całą Hiszpanię. Przedłużeniem rodu mają być *nepotes*, dzieci Marii i Honoriusza, dzięki którym Stylichon zostałby dziadkiem (i to przyszłego cesarza). Zwraca uwagę fakt, że to potomstwo byłoby kontynuacją tych hiszpańskich tradycji, gdyż poeta po raz kolejny podkreślił ciągłość rodu i jego liczebność, bardzo mocno łącząc przy tym rodziny z obojga stron. Można więc

¹³ Poeta zastosował w tym *passusie* zwrot w drugiej osobie liczby pojedynczej, typowy dla hymnów skierowanych do bóstw, przez co po raz kolejny powiązał przedstawiciela dynastii z bogami – Pappas 2022: 128.

powiedzieć, że mamy tu do czynienia z rozwinięciem wzmiankowanej już myśli o licznych diademach (Claud. *IV Cons.* 19-20).

Najbardziej szczegółowe ujęcie wątków hiszpańskich w związku z pochodzeniem dynastii teodozjańskiej zaprezentował Klaudian w pochwalie Sereny, która zajmuje miejsce trzydzieste w zbiorze *carmina minora* (Szelest 1977; Bureau 2008). Poeta nawiązał do jej hiszpańskiego pochodzenia kilkakrotnie (por. Sigayret 2009: 599–600), m.in. pisząc o tym, że cesarz sprowadził ją na wschód Cesarstwa „z ziem iberyjskich”: *litus ad Eoum terris acciret Hiberis* (Claud. *Laus Serenae* 114). Hiszpania i Konstantynopol (on był bowiem celem tej wyprawy) są też określone przy pomocy podobnej peryfrazy nieco dalej: *deseritur iam ripa Tagi Zephyrique relictis / sedibus Aurorae famulas properatur ad urbes* (Claud. *Laus Serenae* 115-116). Wykorzystanie ogólniejszych nazw własnych oraz asocjacji mitologicznych dla określenia Hiszpanii po raz kolejny świadczy o znakomitym opanowaniu przez Klaudiana typowych dla poezji łacińskiej określeń peryfrastycznych. W innym miejscu tego utworu (w. 50-78) poeta ponownie podkreślił iberyjskie pochodzenie Sereny, sięgając przy okazji na większą skalę po topikę typową dla pochwał krain (*laudes*):

quid dignum memorare tuis, **Hispania**, terris
 uox humana ualet? primo leuat aequore solem
 India: tu fessos exacta luce iugales
 proluis inque tuo respirant sidera fluctu.
 diues equis, frugum facilis, pretiosa metallis,
 principibus fecunda piis: **tibi saecula debent**
Traianum; series his fontibus Aelia fluxit;
 hinc senior pater, hinc iuuenum diademata fratrum.
 (Claud. *Laus Serenae* 50-57)

Półwysep Iberyjski został ukazany jako miejsce narodzin adresatki, a Klaudian zarysował jego charakterystykę przez odniesienia do kilku zagadnień. Najpierw po raz kolejny sięgnął po popularne zestawienie wschodu i zachodu, pierwszy symbolizowany jest przez Indie, a drugi właśnie przez Hiszpanię (por. Claud. *In Ruf.* I 291-293). Poeta nie wspomniał wprost o kierunkach świata, ale o słońcu odbywającym swą drogę po nieboskłonie, czyniąc po raz kolejny użytek z mitologii. Następnie wymienia jej bogactwa naturalne (konie, płody rolne, metale, tradycyjnie przypisywane tej krainie – Ricci 2001: *ad v.* 54)¹⁴, a wreszcie cesarzy. Z dawnych władców wspomniani zostali Trajan i Hadrian¹⁵, a ich następcami są

¹⁴ Jest to zgodne z cechami krainy podkreślanymi choćby przez Pliniusza Starszego. Rzymski encyklopedysta słał Hiszpanię (por. Antczak 2016) za jej liczne walory naturalne, sięgając po istniejący już w literaturze skodyfikowany zasób wątków; najlepszym przykładem takiej pochwały są słynne *laudes Italiae* z *Georgik*. Więcej szczegółów na temat Hiszpanii zawarł w swoim panegyryku Pacatus (*Pan. Lat.* II 4).

¹⁵ W swoich utworach Klaudian sześciokrotnie odwołuje się do Trajana, a dwukrotnie do Hadriana – Christiansen 1988: s.v. Traianus, Ulpus, Aelius.

panujący z dynastii teodozjańskiej: ojciec i synowie. Istotny wydaje się tu przymiotnik *pius* (w. 55), ponieważ cnota *pietas* uchodziła za szczególnie ważne spoiwo rodzin, gwarantujące harmonię i współpracę między krewnymi. Tymczasem relacje między rządzonymi przez rodzonych braci częściami Cesarstwa nie były najlepsze, co generowało potrzebę umocnienia lub odtworzenia więzi mogących pomóc w przezwyciężeniu konfliktów wewnętrznych (por. Sigayret 2009: 600). W ten sposób hiszpańskie pochodzenie i przynależność do długiej linii *pii principes* jeszcze bardziej uwydatnia wielkość dynastii i jej umocowanie we wspaniałej przeszłości Rzymu. W dalszych wersach poeta kontynuował tę myśl i wyprowadził z niej wniosek:

namque aliae gentes, quas foedere Roma recepit
aut armis domuit, uarios aptantur in usus
imperii: Phariae segetes et Punica messis
castrorum deuota cibo; dat Gallia robur
militis; Illyricis undant equitatibus alae;
sola nouum Latii uectigal Hiberia rebus
contulit Augustos. fruges, aeraria, miles
undique conueniunt totoque ex orbe leguntur:
haec generat qui cuncta regant. nec laude uiro-
rum
censeri contenta fuit, nisi matribus aequae
uinceret et gemino certatim splendida sexu
Flaccillam Mariamque daret pulchramque Serenam.
(Claud. *Laus Serenae* 58-69)

W pomysłowo skonstruowanym katalogu prowincji Hiszpania zostaje ukazana wśród innych krain wraz z przypisanym każdej z nich „produktem eksportowym”. Ziemie hiszpańskie dostarczają Cesarstwu władców (por. *principibus fecunda piis* – w. 55), dzięki czemu stoją wyżej od innych obszarów, bo to przecież cesarze zarządzają całym tym bogactwem. To wywyższenie Hiszpanii nad inne prowincje znajduje swoje zwieńczenie w wyliczeniu już nie wymienionych w poprzednim passusie mężczyzn, ale trzech kobiet: Aelii Flaccilli, Marii i Sereny, a więc matki, żony i teściowej Honoriusza. Tak ujęta pochwała Hiszpanii zyskuje zatem kompletność, skoro kraina słynie nie tylko z mężczyzn, ale i z kobiet, a wspomniani wyżej władcy II w. znajdują swoje uzupełnienie w przedstawicielkach dynastii z IV w. Umieszczenie na końcu wersu „pięknej Sereny” stanowi też dobrą puentę segmentu utworu pochwalnego, ponieważ adresatka i Hiszpania zostają niejako zrównane i umieszczone na szczycie – odpowiednio – listy prowincji oraz listy wspaniałych kobiet¹⁶.

W dalszych wersach utworu Klaudian kontynuował pochwałę bohaterki, ujmując ją jednak tym razem z nieco innej perspektywy, mianowicie przez ukazanie

¹⁶ Słowa te wiążą się z passusem z Klaudianowego epitalamium dla Honoriusza i Marii (w. 241-243), w którym również zestawione zostały Serena i Maria. Pierwsza przyrównana została do księżycy w pełni, druga zaś – do księżycy dopiero rosnącego: tym sposobem poeta z jednej strony pochwalił Serenę, z drugiej zaś uczynił też komplement pod adresem jej nastoletniej córki.

radości przyrody Półwyspu Iberyjskiego z okazji narodzin Sereny (jest to jeden z typowych toposów występujących w panegirykach w sekcji γένεσις – Ricci 2001: *ad v.* 70-82):

te nascente ferunt per pinguia culta tumentem
 diuitiis undasse Tagum; Callaecia risit
 floribus et roseis formosus Duria ripis
 uellere purpureo passim mutauit ouile;
 Cantaber Oceanus uicino litore gemmas
 expuit, effossis nec pallidus Astur oberrat
 montibus; oblatum sacris natalibus aurum
 uulgo uena uomit, Pyrenaeisque sub antris
 ignea flumineae legere ceraunia Nymphae;
 (Claud. *Laus Serenae* 70-78)

Opis w sposób spójny kontynuuje zamieszczoną w wyżej cytowanych wersach pochwałę Hiszpanii stylizowaną na obraz złotego wieku (Ware 2012: 177). Poeta powrócił w nim do kwestii bogactw naturalnych krainy, które dodatkowo urozmaica stosunkowo obszerna lista nazw własnych. Obok wspomnianych już Tagu (znów złotonośnego) oraz Oceanu (tym razem oznaczającego konkretny obszar: Zatokę Biskajską) pojawiają się też inne topo- i etnonimy: Galicja, rzeka Duero, lud Asturów oraz łańcuch górski Pirenejów. Nazwy te zdają się jedynie erudycyjnym sztafażem dla ukazania scenerii z jednej strony idyllicznej (kwiaty, owce, wyraźne są tu inspiracje czwartą eklogą Wergiliusza – Ricci 2001: *ad v.* 71-73; por. Sigayret 2009: 543–544; Ware 2012: 171–197), z drugiej zaś niezmiernie bogatej i obfitującej w cenne surowce: purpurę, klejnoty, złoto oraz ogniste *ceraunia* (znaczenie trudne do ustalenia: być może onyks lub meteoryt; por. Sigayret 2009: 570–571) zbierane przez nimfy. Ich obecność służy nie tylko powiązaniu bohaterki utworu z istotami boskimi, lecz także rozpoczyna nowy wątek, jakim są zaślubiny Sereny ze Stylichonem. Ponadto pozwala też na zamknięcie omawianego passusu klamrą tematyczną, ponieważ zaczyna się on i kończy odniesieniem do rzeki i cennych surowców (złotonośny Tag – nimfy rzeczne zbierające *ceraunia*). W ten sposób dodatkowo uwydatnione zostały cechy, które Klaudian stara się przypisać Hiszpanii w tych wersach: naturalne bogactwo połączone z urokliwą bukoliczną scenerią (por. Antczak 2016: 354–370).

Podsumowując analizę odniesień do hiszpańskich korzeni rodu teodozjańskiego u Klaudiana, należy zwrócić uwagę na kilka wątków ogólnych. Po pierwsze, w opisie Hiszpanii poeta poprzestał na kilku zaledwie wątkach. Sięgał po ogólniki raczej (bogactwo naturalne, położenie na zachodzie) niż szczegółowe informacje, a z nazw geograficznych wykorzystywał przede wszystkim hydronimy (rzeki¹⁷ oraz ocean). Ogólny wydźwięk opisu krainy jest pozytywny, ale

¹⁷ Tak liczne odniesienia do rzek Hiszpanii mogą być nieco zaskakujące, biorąc pod uwagę fakt, że Półwysep Iberyjski jest obszarem dość suchym i cierpiącym na niedobór wody, co dość kąśliwie zauważa Sigayret (2009: 544, p. 1792).

jej bukoliczny charakter ma charakter wyłącznie literacki, wzorowany na Wergilijskiej *aurea aetas* i nie sposób go powiązać z historycznym obrazem iberyjskich prowincji Cesarstwa w IV w. Po drugie, obok dynastii teodozjańskiej i skoligaconego z nią rodu Stylichona wspominał poeta jedynie o wcześniejszych cesarzach (Trajanie i Hadrianie), a nie odniósł się do żadnych innych tamtejszych postaci dawnych lub teraźniejszych. Po trzecie, pominął całkowicie milczeniem wątki religijne, choć przynajmniej w pewnym sensie wiążą się one z hiszpańskim pochodzeniem, chętnie natomiast korzystał z asocjacji mitologicznych. Po czwarte, we wszystkich analizowanych passusach zaakcentowana została potęga, ciągłość i trwałość dynastii (poddana amplifikacji, jak przy próbach wywodzenia Teodozjusza od Trajana) oraz jej ambicje do rządów nad Wschodem i Zachodem – nawet w takich miejscach poezja Klaudiana nie była więc pozbawiona swojego politycznego wydźwięku. Bardziej osobisty ton mają tylko wersy z *Laus Serenae*, utworze o nieco lżejszym charakterze gatunkowym¹⁸. Akcentowanie znaczenia Hiszpanii pozwala silniej związać Honoriusza z Cesarstwem Zachodnim, bo przecież jego rodzina (a cóż dopiero Stylichon!) była związana bardziej ze wschodem państwa, jest to więc sposób pozyskania do współpracy zachodnich elit (Cameron 1970: 369; Lehner 1984: 43), które były głównym adresatem poezji Klaudiana. Analiza odniesień do Hiszpanii jako kolebki dynastii teodozjańskiej pokazuje też, że w kulturze późnoantycznego Cesarstwa każda z prowincji wносиła coś do cywilizacyjnej całości imperium, a elity cechowały się dużą mobilnością, czego chyba najlepszym przykładem kontekst samych utworów Klaudiana: egipski Grek chwalił w Italii po łacinie urodzonego w Konstantynopolu cesarza z hiszpańskiego rodu oraz jego głównego wodza, będącego pół-Wandalem.

Bibliografia

- Antczak, K. (2016). *Obraz Hiszpanii w Historii naturalnej Pliniusza Starszego*. Poznań: Wydawnictwo PTPN; Gniezno: Instytut Kultury Europejskiej UAM.
- Babnis, T. (2021). Once Again on Claudian's Egyptian Origin. *Classica Cracoviensia* 24. 9–26. <https://doi.org/10.12797/CC.24.2021.24.01>
- Bureau, B. (2008). *Nobiliora tenent animos exempla pudicos. Idéal féminin et idéal poétique dans la Laus Serenae de Claudien*. In: J.M. Fontanier (ed.). *Amor Romanus. Amours romaines. Etudes et anthologie*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes. 205–226. <https://doi.org/10.4000/books.pur.30495>
- Busch, K. (2015). *Die Frauen der theodosianischen Dynastie. Macht und Repräsentation kaiserlicher Frauen im 5. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. <https://doi.org/10.25162/9783515110501>
- Cameron, A. (1970). *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁸ Co może wynikać z pomocy, jakiej Serena miała udzielić poecie przy zawieraniu przezeń małżeństwa (Claud. *Carm. min.* 31), por. Bureau 2008: 209–210; Guipponi-Gineste 2010: 118–131.

- Christiansen, P.G. (1988). *Concordantia in Claudianum. A Concordance to Claudianus*. Hildesheim–Zürich–New York: Olms-Weidmann.
- Coombe, C. (2018). *Claudian the Poet*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781107415645>
- Demandt, A. (1969). Der Tod des älteren Theodosius. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 18/5. 598–626.
- Doyle, Ch. (2019). *Honorius. The Fight for the Roman West AD 395–423*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315640792>
- Döpp, S. (1980). *Zeitgeschichte in Dichtungen Claudians*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Frings, U. (1975). *Claudius Claudianus. Epithalamium de nuptiis Honorii Augusti. Einleitung und Kommentar*. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain.
- Fuoco, O. (2013). *Claudio Claudiano. Fescennina dicta Honorio Augusto et Mariae*. Bari: Cacucci.
- Gillett, A. (2012). *Epic Panegyric and Political Communication in the Fifth-Century West*. In: L. Grig, G. Kelly (eds.). *Two Romes. Rome and Constantinople in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press. 265–290. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199739400.003.0012>
- Guipponi-Gineste, M.-F. (2010). *Claudian. Poète du monde à la cour d'Occident*. Paris: De Boccard. <https://doi.org/10.2307/j.ctv327fwbg>
- Horstmann, S. (2004). *Das Epithalamium in der lateinischen Literatur der Spätantike*. München–Leipzig: K.G. Saur.
- Kelly, G. (2013). The Political Crisis of AD 375–376. *Chiron* 43. 357–410.
- Lehner, J. (1984). *Poesie und Politik in Claudians Panegyrikus auf das vierte Konsulat des Kaisers Honorius. Ein Kommentar*. Königstein: Verlag Anton Hain.
- MacCormack, S. (1976). Latin Prose Panegyrics. Tradition and Discontinuity in the Later Roman Empire. *Revue d'Etudes Augustiniennes et Patristiques* 22/1–2. 29–77. <https://doi.org/10.1484/J.REA.5.104309>
- Matthews, J. (1975). *Western Aristocracies and Imperial Court, A.D. 364–425*. Oxford: Clarendon Press.
- McEvoy, M. (2013). *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199664818.001.0001>
- McLynn, N. (2005). 'Genere Hispanus': Theodosius, Spain and Nicene Orthodoxy. In: K. Bowers, M. Kulikowski (eds.). *Hispania in Late Antiquity. Current Perspectives*. Leiden–Boston: Brill. 77–120. https://doi.org/10.1163/9789047407522_009
- Pappas, V. (2022). The Poetics of Honorius Romantic Behaviour in Claudian's Epith. 1–46. *Studia Philologica Valentina* 24. 111–134. <https://doi.org/10.7203/SPhV.24.24370>
- Petry, M. (2018). *Klaudiusz Klaudian: 'De tertio consulatu Honorii Augusti', 'De quarto consulatu Honorii Augusti'*. Wstęp, przekład i komentarz. Praca doktorska. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ricci, M.L. (2001). *Claudii Claudiani Carmina Minora. Introduzione, traduzione e commento*. Bari: Edipuglia.
- Schindler, C. (2009). *Per carmina laudes. Untersuchungen zur spätantiken Verspanegyrik von Claudian bis Coripp*. Berlin–New York: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110210583>
- Sigayret, L. (2009). *L'imaginaire de la guerre et de l'amour chez Claudien*. Paris: L'Harmattan.
- Szelest, H. (1977). Klaudians „Laus Serenae”. *Eos* 65. 257–263.
- Tournier, Ch. (2016). La mémoire des figures impériales chez Claudien. *Interférences. Ars scribendi* 9. 1–45. <https://doi.org/10.4000/interferences.5830>
- Ware, C. (2012). *Claudian and the Roman Epic Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139004152>
- Wasdin, K. (2014). Honorius Triumphant. Poetry and Politics in Claudian's Wedding Poems. *Classical Philology* 109(1). 48–65. <https://doi.org/10.1086/673850>
- Williams, S., Friell, G. (2016). *Teodozjusz Wielki*. Przeł. J. Baranowski. Oświęcim: Napoleon V.

Dr Tomasz Babnis – is a classical philologist and historian. He holds a PhD in literary studies from the Jagiellonian University in Kraków, where he works at the Institute of Classical Philology teaching Latin and Modern Greek. He studies Roman poetry, relations between the Graeco-Roman world and Orient, and the history of ancient Iran. Currently, he is working on the Polish translation of the poetry of Claudian.

e-mail: tomasz.babnis@uj.edu.pl